

Հաբիր Մեսլեմեի որդի իր ձեռքով կնքեց այս դաշնագիրը»:

Գլխինից հետո Հաբիրը գնաց Ջորնի (Գառնի), Աշուղ (Աշոցք), Ցաթ-յու-
լիջում (գուցե հայ պատմագիրների «Մաղկանց կեռան»), Ջերբել Քյուրթի
(Կոզովիտ) և Վադի էլ-Ահրար (Ազնուաց Ձոր) գավառները գրավեց: Դար-
ձյալ Գլխինից նա գնաց և նվաճեց Նեջեվե (Նախճավան) քաղաքը և բնա-
կիչներին նույն տեսակ դաշնադրություն տվեց, ինչ տվել էր Գլխին: Այստեղ նրա մոտ եկավ Բասֆուրաջանի (Վասպուրականի) նախարարը և
կամովին հնազանդություն հայտնեց և տարեկան հարկ (գլխահարկ) տալու
պայմանով հաշտություն կնքեց: Նախճավանից արաբական զորքն անցավ
Սիսաջան (Սիսական, Սյունիք): Արաբացի պատմագիրներն առհասարակ
շատ քաջ և պատերազմասեր են հռչակում Սիսաջան ցեղը: Հաբիրն այդ-
տեղ ընդդիմություն հանդիպեց: Գրավելով Վալիսի (գուցե Վալոց Ձորի)
բերդը, արաբները մյուս սիսական բերդապահ զորքերի հետ հաշտություն
կնքեցին՝ դարձյալ գլխահարկ վճարելու պայմանով: Սյունիքից Հաբիրի
նվաճողական արշավանքն անցնում է արևմուտք, գրավում է Ջյուրծանը
(Գերջան?) և նրա գավառը: Բնակիչներին տված թղթի մեջ արաբ հրամա-
նատարն ասում էր.

«Ձեր պատգամավորն ինձ մոտ և հետո եղող իսլամների մոտ հասավ,
և դուք հասկացաք, որ մենք մի այնպիսի ազգ ենք, որին Աստված պատ-
վեց և նշանավոր արավ, և մենք փառք ենք տալիս Աստծուն, որ այսպես
է արել: Աստված օրհնե իր Մուհամմեդ մարգարեին: Դուք հայտնում եք,
թե սիրում եք մեր հաշտությունը: Ձեր ընծան հասավ և ես էլ ընդունեցի
իբրև թերհաշիվ ձեր վճարելիք գլխահարկի: Ձեզ ապահովություն շնորհեցի
և աչք ապահովությունները կարգադրեցի: Եթե ընդունեք, գործը վերջա-
ցած է, եթե ոչ, պիտի պատերազմենք ձեզ հետ հանուն Աստծու և նրա մար-
գարեի: Ողջուն նրանց, որո՞ք խրատ են ըմբռնում»:

Հաբիրին էր պահված և ամբողջ արևմտյան Վրաստանն ու Թիֆլիսը
նվաճելու գործը: Թիֆլիսցիների հետ նրա ունեցած նամակագրությունը
շատ հետաքրքրական է և իբրև պատկեր այն պարտավորությունների, որոնք
բխում էին սրբազան պատերազմից: Ահա թե ինչ էր գրում նվաճողը:

«Հանուն Աստուծո գթածին և ողորմածին: Այս է այն գիրը, որ Հա-
բիրը, որդի Մեսլեմեի, տվեց Թիֆլիսի, Մենջելեսի, Ջորջանի և Կիրմիզի
բնակիչներին, իրենց անձի, ինչքերի, տաճարների, վանքերի, աղոթարան-
ների և կրոնի ապահովության համար, այս պայմանով, որ իրենց ստոր
Հանաչեն և յուրաքանչյուր ընտանիքի հայր մի դենար¹ տուրք վճարի:
Ներելի չէ ձեզ բազմություն տների մեջ լցվել՝ գլխահարկը նվազացնելու
համար, ինչպես նաև ներելի չէ բաժանել միևնույն ընտանիքի անգամանե-
րին՝ գլխահարկն ավելացնելու համար: Մեր պարտքն է ուսուցանել ձեզ և
պաշտպանել ընդդեմ Աստուծու և նրա մարգարեի թշնամիների, քանի որ
հնազանդ եք:

«Իսլամի աղքատն երեկոյան իր տունը պիտի հրավիրե և ինչ կերա-
կուր որ ս. գրքի հավատացող մարդկանց ներելի է, այն կերակուրը պիտի
տա նրան: Եվ երբ մի իսլամ հիվանդությունից ստիպված ձեր տանը մնա,
պարտավոր եք նրան բժշկել իսլամների մեջ սովորական եղած ամենաէժան

¹ Արաբական դրամ, որի արժույթը մոտավորապես 13 ֆրանկ էր (տե՛ս Ղևնի
պատմագիր, հոռաջարան 4. Եզլանի, եր. Ժէ):

գնով: Եթե մեր հավատն ընդունեք և մեր աղոթքները կատարեք ձեզ եղ-
բայր կլինեք. ապա թե ոչ՝ գլխահարկ կվճարեք: Եթե իսլամներն, ուրիշ
զբաղմունք ունենալով, չկարողանան ձեզ պաշտպանել և ձեր թշնամիները
ձեզ հաղթեն, այս բանը չպիտի համարվի այս դաշնադրության դեմ գործ-
ված»:

Արաբք են ձեր իրավունքներն ու պարտականությունները: Աստված
և իր հրեշտակները վկա են, և այս վկայությունը բավական է»:

Նույնպես հաղթական էր Սելմանի արշավանքն Արաբնի երկրում (Աղ-
վանք): Ամենից առաջ Բեյլական¹ քաղաքն էր, որ հպատակություն հայտ-
նեց արաբներին: Այդտեղից Սելմանը գնաց Բերդաս (Պարտավ) մայ-
րաքաղաքի վրա: Բնակիչները դռները փակեցին և դիմադրություն ցույց
տվին: Արաբները պաշարեցին քաղաքը և ասպատակեցին գյուղերը: Թայց
որովհետև հասել էր հնձի ժամանակը, ազգաբնակչությունն ավելորդ համա-
րեց այլևս դիմադրել և հպատակություն հայտնեց Սելմանին: Հաստատվելով
Աղվանից մայրաքաղաքում, Սելմանը ձիավոր զորքեր ուղարկեց շրջակա
գավառները և այսպիսով նվաճեց ամբողջ Ուտի նահանգը: Այսպես էին
Շաքին (Շակաշեն), Մեսիվան (Մեծկվանք), Ուտի (Ուտի Առանձնակ),
Մարասպան (գուցե Մեծիրանք), Հերջելիան (Հարջլանք), Թորազ, ինչպես
նաև Շեմքուր (այժմյան Շամքոր գետի վրա) քաղաքը: Իրեն հպատակեց-
նելով և այն տարածությունները, որոնք ձգվում էին մինչև Կուր և Արաքս
գետերի խառնարանը, այն է՝ Բերդիջեն², Քարալա (այժմ Ղաբալա), Շեքիե-
նի (Շեքի), Սելմանն առանց կովի տիրացավ և Շիրվանշահի երկրներին,
մի քանի լեռնաբնակ ցեղերի և այսպիսով հասավ Բաբ (Գուռ, Գերբենդ) քա-
ղաքին, որ փակում էր անցքը Կովկասյան լեռների և Կասպից ծովի միջև:
Այստեղ արաբներն ընդհարվեցին բուլղար անունով ցեղի հետ, և կովի մնչ
սպանվեց Սելմանը: Առաջխաղացումը կանգ առավ, համարյա ամբողջ Այսր-
կովկասը հպատակված էր իսլամին, և Հաբիրը նշանակվեց բոլոր այդ եր-
կրների ընդհանուր կառավարիչ:

4. Թեոդորոս Ռշտունու քաղաքականությունը: Արաբական նվաճումնե-

րի ընթացքում հայոց սպարապետի համար պարզվում էր այն գրությունը,
որ ստեղծում էր իսլամի հաղթական թուրն Արևմտյան Ասիայում: Նախկին
երկու մեծ պետություններից, որոնք աշխարհի այդ մասի տերերն էին,
մնաց միայն մեկը, բյուզանդական կայսրությունը, այն էլ թուլացած.
արաբական հարվածներին ենթարկված, Սիրիայի և Եգիպտոսի պես հա-
րուտ երկրներից զրկված: Պարզ էր, որ կայսրությունն այլևս չպիտի կա-
րողանար պահպանել Հայաստանն իր տիրապետության տակ: Այդ անկա-
րողությունը հետևանք էր մանավանդ այն պետական սիստեմի, որ, ինչ-
պես տեսանք շատ անգամ, սլատճառ դարձավ մեծամեծ երկրների կորս-
տյան: Նույնիսկ այն միջոցին, երբ Հայաստանն ամբողջովին վտանգված
էր արաբական արշավանքներով, բյուզանդական կառավարությունը երկրի
մեջ կուռ ինքնապաշտպանություն չէր զարգացնում, այլ, ընդհակառակն,
նորից բորբոքում էր քաղկեդոնական վեճերը, մեծ անբավականություն հու-
լուցնելով իրենց ազգային ավանդություններին հարազատ մնալ ցանկացող

¹ Մուղանի դաշտում, Արաքս գետի վրա (տե՛ս Караулов, «Карта Кавказского края
по данным арабских географов»):

² Պարտավից դեպի արևելք:

հայերի մեջ: Միանգամայն անբնական չէր, որ այս միջավայրում էլ ստեղծվեր այն տրամադրությունը, որ ցույց տվեց Սիրիայի և Եգիպտոսի ազգաբնակչության արաբական հարձակումների ժամանակ, այսինքն՝ որ հայերի համակրությունն էլ թեքվի դեպի արաբների կողմը:

Այս տեսակ տրամադրության առաջին ներկայացուցիչը հենց ինքը Քեոզորոս Ռշտունին էր, որին սկզբից մենք տեսանք ազգային շահերի պաշտպան, պարսկական կրթություն ստացած և հակահունական ձգտումներով լցված: Տեսանք նաև, որ բյուզանդական բյուրոկրատիան շատ առիթներ էր տալիս, որ հայ զորավարի մեջ ատելության զգացմունք զարգանա դեպի այն ամենը, ինչ բյուզանդականության կնիք էր կրում: Համբերության բաժակը, թվում է, լցրեց Դավիթ փիլիսոփայի առաքելությունը՝ Հայաստանի մեջ քաղկեդոնականություն տարածելու համար: Սակայն անձնական տրամադրություններից ավելի հրամայողական էին հայ ժողովրդի իրական շահերը: Պարսկաստանի պես մի մեծ, աշխարհակալ պետություն արաբները վերածել էին «ամանի» դրությունը գոյություն պահպանող մի երկրի: Զնչելով ազգային-քաղաքական ինքնուրույնության ամեն մի նշույլ, արաբները դրել էին պարսիկների առջև միայն մի հնարավորություն—կամ անպայման հպատակվել իսլամին, կամ թե կովել մինչև վերջին շունչը: Միևնույն իրականությունն էր հաստատվում և Հայաստանում: Ազգային հին կուլտուրական-քաղաքական ինքնորոշումը մարմնացնող ձևը—նախարարությունը, մի կողմ էր նետվում արաբական տիրապետության ձեռքում: Եվ որովհետև չկար մի ուժ, որ կարողանար պահպանել այդ ազգային կարգը, հակառակ արաբների ցանկության, ուստի մնում էր մի ելք—կամ հաշտվել հայ ժողովրդի ներքին ինքնավարության ջնջման հետ, կամ համաձայնություն կայացնել նոր տիրողների հետ:

Այս վերջին ճանապարհն էլ ընտրեց Քեոզորոս Ռշտունին: Ամբողջ Հայաստանն ինքնահոգար երես էր դարձնում բյուզանդական կայսրությունից և կատարյալ հպատակություն էր հայտնում Օսման խալիֆին (653 թ.): Բանակցությունները, որոնց մանրամասնությունները, դժբախտաբար, մեզ հայտնի չեն, վարվում էին բոլոր հայ նախարարների անունից: Հայտնի է միայն դաշնադրության էությունը, որ բացատրված է խալիֆի հետևյալ թղթի մեջ. «Այս լիցի ուխտ հաշտության իմոյ ընդ իս և ընդ ձեզ որչափ ամաց և դուք կամիցիք, և ոչ առնում ի ձեզնչ սակ գերկեամ մի. ապա յայնժամ տաչիք երդմամբ, որչափ և դուք կամիցիք. և հեծեալ կալէք յաշխարհիդ ժծ (15) հազար. և հաց յաշխարհէն տուք, և ես ի սակն արքունի անգարեմ, և զհեծեալսն յԱսորիս ոչ խնդրեմ. բայց այլուր և հրամայեմ, պատրաստ լիցին ի գործ. և ոչ արձակեմ ի քերդորայն ամիրայս և ոչ Տաճիկ սպայ՝ ի բազմաց մինչև ցմի հեծեալ: Թշնամի մի՛ մտցէ ի Հայս. և եթէ գայ Հոռոմ ի վերայ ձեր՝ արձակեմ ձեզ զարս յազնականութիւն որչափ և դուք կամիցիք: Եւ երդնում ի մեծն Աստուած եթէ ոչ ստեմ»¹:

Այս համաձայնությունը շատ նշանավոր մի քաղաքագիտական գործ էր, 76 որ հայերի համար ավելի լավ դրություն էր ստեղծում, քան նույնիսկ բյուզանդական տիրապետության տակ: Այդ մի կատարյալ ինքնավարություն էր արաբական հովանավորության տակ՝ հոգարակամ հարկ վճարելու:

պայմանով: Տիրապետող պետության համար հարկից ավելի գին ուներ հայկական հեծելազորի ծառայությունը: Բայց այս կողմից էլ, ինչպես գիտենք, հայերը մի նոր դրության մեջ չէին դրվում, քանի որ սկզբից ևեթ նրանք պարտավորված են եղել հեծելազոր տալ իրենց վրա տիրողներին պատերազմների ժամանակ: Եվ, վերջապես, ուրիշ կերպ չէր էլ կարող լինել ինքնավար մի երկիր, որի պաշտպանությունը հանձն էր առնում հովանավորող պետությունը:

Բայց նշանավոր էր այս համաձայնությունը մանավանդ իբրև պետական լայն ըմբռնողության մի գործ: Քեոզորոս Ռշտունին մեկն էր այն, տարաբախտաբար, չափազանց սակավաթիվ հայ քաղաքական գործիչներից, որոնք զգացմունքով չէին ղեկավարվում, նախապաշարմունքների տակ չէին ճնշվում, այլ գործում էին այնպես, ինչպես երկրի իրական շահերն էին թելադրում: Դաշնակցել մի մահմեդական պետության հետ ընդդեմ մի քրիստոնյա պետության—այս մի շատ խիզախ ձեռնարկություն էր, որի նմանը հայոց պատմության մեջ շատ քիչ է կրկնվել, գուցե մի կամ երկու անգամ: Եվ գուցե հայ ազգի ճակատագիրն այլ կերպ ընթանար, եթե Քեոզորոս Ռշտունու նման քաղաքական մտածողներ շատ լինեին հայ կառավարող շրջանների մեջ: Թե ո՞րքան հանդուգն էր Ռշտունու այդ քայլը, կարելի է հասկանալ հենց նկատի ունենալով այն, որ ժամանակի ամենաուժեղ դասակարգը, հոգևորականությունը, ֆանատիկոսական ատելությամբ էր լցված դեպի Մուհամմեդն ու նրա կրոնը: Սերեսու եպիսկոպոսը թեև մեծարանքի զգացմունքով է լցված դեպի հայոց «բարեպաշտ» սպարապետը, բայց չէ կարողանում առանց կսկծի խոսել այն դաշնադրության համաձայնության մասին: «Եղին,—ասում է նա,—ուխտ ընդ մահու և ընդ դժոխտց դաշինս կոեցին Քեոզորոս Ռշտունեաց տէր ամենայն իշխանաւքն Հայոց, ի բաց ընկեցեալ զաստուածային դաշնաւորութիւն»²: Նրա համար նեոֆարսեանյակ է Օսման խալիֆը, որ և հեռացրել է հայերին հոռոմների միաբանությունից:

Սակայն «գոթիքի հետ կռած» այդ դաշնադրությունն այն իրական օգուտն էր բերում Հայաստանին, որ նրա բարձր կառավարությունը հանձնելով էր հայ նախարարներին և այսպիսով պահպանված էր լինում հին կառավարական ձևը, ազգայինը: Թեև արաբական պատմագիրները Հարիբից հետո էլ հիշատակում են, թե ովքե՞ր նշանակվեցին Հայաստանի կառավարիչներ, բայց դրանք, երևի, Պարսից մարզպանների շափ էլ իշխանությունն շունչին ազգաբնակչության վրա: Ահագին նշանակություն ուներ և այն, որ Հայաստանի բերդերում արաբական զորքեր չէին մնում: Միայն մի զորաբաժին, այն էլ ոչ խոշոր, գտնվում էր, ինչպես երևում է, արաբ կառավարչի մոտ, որին մեր մատենագիրները տալիս են ուստիկան անունը և որ նստած էր կամ Դավիթում, կամ թե Պարտավում: Իսլամ ազգաբնակչություն Հայաստանի նույնիսկ խոշոր քաղաքներում շատ չկար, այնպես որ արաբական իշխանությունը շատ առիթներ չէր կարող ունենալ հայկական ներքին գործերի մեջ խառնվելու՝ իսլամների պաշտպանության պատրվակով:

¹ Այսպիսի մի խոշոր օրինակ էլ ներկայացնում էր Ռուբինյան Մլեհը կիրիկիայում:

² Սերեսու, անդ. «Աստուածային դաշնաւորութիւն» պետք է իմանալ այն համաձայնությունը, որ հայերն ունեին հոռոմների հետ:

Կոստանդին Գ-ի համար անակնկալ էր հայերի դաշնակցութիւնն արաբների հետ: Բյուզանդական զորքը Հայաստանում սաստիկ դժգոհ էր թեոզորոս Ռշտունուց և գանգատներ էր ուղարկում կայսրին: «Հայերն,— ասում էին զինվորները,— միացել են իսմայելացիների հետ: Նրանք հուսադրեցին մեզ և ցրվեցին Ատրպատականի գանազան կողմերում, ապա անակնկալ կերպով մեզ վրա բերին արաբներին և խորտակեցին մեզ: Ինչ ունեինք այստեղ, կորցրեցինք: Թույլ տուր մեղ գնալ Հայաստան և վրեժ հանել մեր կրած վիրավորանքների համար»: Կայսրը նախ փորձեց հայ իշխաններին կանչել իր մոտ, համաձայնութիւն կայացնել բոլոր անցած դեպքերի վերաբերմամբ: Խոստանում էր նույնիսկ օգնական զորք տալ, որպեսզի նրանք կարողանան ետ կենալ արաբներից: Բայց ամեն ինչ ապարդշուն անցավ: Թեոզորոս Ռշտունին շղակաճանեց իր խոսքին, որ տվել էր արաբներին, և նախարարներից ոչ ոք չգնաց կայսրի մոտ:

Այն ժամանակ Կոստանդինն ինքը գնաց Հայաստան, բայց գնաց մի ստվար բանակով, որի թիվը Սերեոսը որոշում է 100 հազար: Այս ուժն արդեն բավական էր, որ պառակտվի նախարարական միութիւնը: 654 թվականին կայսրը մոտենում էր Հայաստանի սահմաններին: Արաբները, պայմանի համաձայն, պիտի պաշտպանեին հայերին, բայց շատ թույլ գործունեութիւն ցույց տվին: Գերջանում արաբ մի քանի պատգամավորներ ներկայացան կայսրին և տվին նրան խալիֆի նամակը, որի մեջ ասված էր. «Հայաստանն իմն է. մի՛ գնա այնտեղ, եթե գնաս, ես կգամ քեզ վրս և այնպես կանեմ, որ դու փախչելու կարողութիւն չես ունենա»: Այս կրտուկ պահանջին կայսրը պատասխանում է. «Երկիրն իմն է և ես գնում եմ, եկ, եթե ուզում ես, ինձ վրա. Աստված արդարադատ է»¹: Այսքանով էլ բանը վերջացավ: Արաբները ոչ մի դիմադրութիւն ցույց չտվին, և կայսրը հասավ Կարին: Այդտեղ նրա մոտ գնացին նախ և առաջ Բյուզանդական Հայաստանի իշխանները, որոնք միացած էին Ռշտունուն: Այսպես էին Սպեր գավառի Բագրատունիները, Մանանաղի, Դարանաղի, Եկեղյաց գավառների իշխողները, կարնեցիները, տայեցիները, Բասենի, Վանանդի, Շիրակի տերերը, Խորխոռունիները, Մուշեղ Մամիկոնյանն ու նրա հետ միացածները և նույնիսկ Արարատյան երկրի մի քանի գավառների տերերը: Կարին գնաց և ներսես կաթողիկոսը, որ մինչև այդ միաբանված էր թեոզորոս Ռշտունու հետ: Հայոց խիզախ սպարապետը նկատվեց իբրև ապրստամբ՝ հոռոմների դեմ: Նրա գործակիցներն այժմ պատմում էին կայսրին, թե ինչպես էր ապստամբվել և ինչ նպատակներով էր ապստամբվել նա և ինչպես են նրա մոտ հաճախ երթևեկում արաբական դեսպանները: Կայսրը և նրա մոտ ժողովածները նզովում են Ռշտունյաց տիրոջը, զրկում են նրան իշխանութիւնից, ուրիշին են նշանակում նրա տեղ և քառասուն մարդով ուղարկում են նրա մոտ: Բայց թեոզորոս իշխանն իսկույն ձեռքակալում է այդ մարդկանց, ոմանց ուղարկում է Բաղնշ, ոմանց կալանավորութիւն է ենթարկում Վանա լճի կղզիներում, իսկ ինքը քաշվում է Ադրամար կղզին, հրաման տալով, որ իրեն հավատարիմ մնացած զորքերը ցրվեն իրենց գավառները և ամրանան լեռներում, սպասելով իր կարգադրութիւններին: Նրա հետ միացած էին և Վրաստանը, Աղվանից և Սյունյաց երկրները: Նրանց վերաբերմամբ էլ թեոզորոսը նույն տեսակ կարգա-

դրութիւն արավ, այսինքն՝ որ յուրաքանչյուր երկրի զորքերը գնան ամրանալու իրենց սահմաններում:

Այսպիսով պատրաստվում էր մի հայ-հոռոմական պատերազմ: Եվ թեոզորոս Ռշտունու կողմնակիցները նույնիսկ սկսեցին էլ այդ պատերազմը: Թեոզորոս Վահունին, որի որդի Գրիգորը սպարապետի փեսան էր, գրավեց Արփայս բերդը, իսկ Դաշտկարանի տեր Վարազ-Ներսեսը, ամրանալով մի բաց տեղ, իր ձեռքը գցեց աշխարհի բոլոր գանձերը: Կայսրը, ստանալով այս բռնութիւնների լուրը, պատրաստվեց, որ գնա Հայաստանի արևելյան կողմերը և պատերազմական գործողութիւններ սկսե: Սակայն ներսես կաթողիկոսը և մյուս իշխաններն ընկնում են նրա ոտները և աղաչում են խնայել երկիրը, քարուքանդ չանել այն մի քանի անձանց պատճառով: Եվ Կոստանդինը, զիջանելով այդ թախանձանքներին, բաց է թողնում իր զորքերի մեծ մասը, իսկ մնացածի հետ (ըստ Սերեոսի՝ 20 հազար) գնում է Դվին, ուր իջնում է կաթողիկոսարանում և նորից բարձրացնում է քաղկեդոնականութեան հարցը: Ներսես կաթողիկոսն այս անգամ դեն է դնում դիմակը և բացարձակորեն ընդունում է քաղկեդոնական դավանութիւնը: Դվինի ս. Գրիգոր եկեղեցում պատարագ է մատուցվում հունական ծեսով, և ոչ միայն կաթողիկոսը, այլև նրա հետ բոլոր եպիսկոպոսները հաղորդվում են կայսրի հետ միասին: Այսպիսով, Հայոց աշխարհը համարվում էր պաշտոնապես հարած հունական օրթոդոքսութեան:

Այս ծեսի ժամանակ տեղի ունեցավ մի դեպք, որ շատ լավ պատկերացնում է, թե ի՞նչ հանգամանքների մեջ էր կատարվում քաղկեդոնականութեան հաղթանակը: Եպիսկոպոսներից մեկը, ինչպես պատմում է Սերեոսը¹, շահողովեց, և իջնելով սեղանից, խառնվեց ամբոխի մեջ: Պատարասը հետո, երբ կայսրն իր սենյակն էր գնացել, նրան պատմեցին այդ եպիսկոպոսի մասին, և նա հրամայեց իր մոտ բերել այդ ըմբոստին: Եվ երկուսի միջև տեղի է ունենում այսպիսի խոսակցութիւն: Կայսրը հարցնում է. «Քահանա՞ ես դու»:— «Եթե աստված կամենա, մեկ էլ ձեր փառքը», պատասխանում է եպիսկոպոսը: «Ի՞նչ ես դու, որ ես՝ քո թագավորը և դա՛ քո կաթողիկոսն ու մեր հայրը, և դու արժանի չես համարում ինձ՝ քեզ հետ հաղորդվելու, ոչ էլ դրան»:— «Ես մի մեղավոր և անարժան մարդ եմ, ձեզ հետ հաղորդվելու արժանի չեմ, բայց եթե աստված արժանի աներ ձեզ հետ հաղորդվելու, այնպես կհամարեի, թե Քրիստոսի սեղանից և նրա ձեռքից եմ վայելում»:— «Այդ թո՛ղ և ինձ այն ասա՝ սա հայոց կաթողիկոս է թե ոչ»:— «Այնպես, ինչպես սուրբ Գրիգորը»:— «Կաթողիկոս ընդունո՞ւմ ես սրան»:— «Այո՞»:— «Կհաղորդվի՞ս սրա հետ»:— «Այնպես, ինչպես սուրբ Գրիգորի հետ»:— «Իսկ այսօր ինչո՞ւ չհաղորդվեցար»:— «Բարերար թագավոր, մենք այն ժամանակ, որ ձեր պատկերը պատի վրա նկարած էինք տեսնում, էլի ահուգորդի մեջ էինք ընկնում. ի՞նչ կլինի այժմ, երբ մենք իրար դեմ հանդիման ենք և բերանից բերան ենք խոսում: Մենք տգետ և տըխմար մարդիկ ենք, ոչ լեզու գիտենք, ոչ գիր: Առաջ սովորում ենք, հետո միայն հասկանում, թե բանն ինչումն է, բայց քո բարերար հրամանդ իշխում է բուժելով: Մեր այս աշխարհում կաթողիկոսից ամեն տեսակ հրամաններ էին արձակվում, հենց այս իսկ տեղից, նրա ձեռքով հրապարակված: Չորս տարի սրանից առաջ նա ժողով գումարեց և հավաքեց այստեղ

¹ Սերեոս, եր. 225:

